

נאמנב

דפי קשר נאמני מחוז דרום מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מס' 6 'ד' סיון תשע"ג 13.5.2013

קולנוע אורות באר שבע

אדריכלות הברוטליזם

אדריכל יעקב רכטר

לציבור הנאמנים שלום

שבוע שימור אתרים אחרינו ושלב הסיכום הגיע. לצערנו וצערם של רבים וטובים, לא הצלחנו לממש עם עיריית אשקלון את פעילות ההדרכה המשותפת בשבוע השימור.

בבאר שבע, דווקא שיתוף הפעולה עם העירייה שודרג השנה, פתחנו באירוע חגיגי ומכובד בחצר בית האמנים בעיר העתיקה. שולבה בפתחה החגיגית, תערוכת תכשיטים וקמעות בדואים מאוספו של ששון בר צבי ז"ל. בהמשך השבוע, נערך יום עיון בו עלה סיפור המוכתרים העבריים בנגב (ראו נאמנגב מס' 4) וכמובן, נערכו סיורי תלמידים וסיורי בוגרים בעיר העתיקה.

כאן המקום להודות לוועדת שבוע שימור של נאמני ב"ש ולמתנדבים בשבוע עצמו. שבוע שימור אתרים הינו ארצי וככזה, הרצון הוא כי בשנה הבאה נוכל לפרוס את שיתוף הפעולה והפעילויות בישובים נוספים במחוז הדרום.

שבועות בפתח ובאשקלון העיר פרויקט מעניין: אמצ' אתר ע"י תלמידי ביה"ס, מחזירים את גלגל ההיסטוריה בגידולים היסטוריים - הכי קרוב לשבעת המינים.

ואחרון חביב - למען הסר ספק, אחד היתרונות בגיליון מקוון שאינו דורש הדפסה, הוא שילובן הלא מוגבל של תמונות, כך שתמונות ללא קרדיט צלם - הן ממצלמתי ומותרות להפצה, בניגוד לתמונות בעלות קרדיט צלם - חל עליהן חוק זכויות יוצרים.

בברכת חג שבועות ירוק ושמח
יוגב עפר
מנהל מחוז דרום

במחוזות השימור

עבודות השקום בגשר עזוז מעל נחל בארותיים הסתיימו והגשר עומד במלוא תפארתו. העבודות כללו החלפת אבנים, הוספת אבנים שנפלו, איטום בין האבנים, חיזוק היסודות, ניקוי מעבר הנחל תחת הגשר והסדרת ניקוזים. כמתנת יום הולדת יפתח הגשר לתנועה.... במאי 1916 הגיעו בוני מסילת הרכבת התורכית לעזוז.

העבודות על צריפי המורשת בתימורים ובדביר בעיצומן, הצעות מחיר לתיקי תיעוד וסקרים הנדסיים לגשר לכיש וגשר הרכבת הבריטי הגיעו ובקרוב נדע טוב יותר, על ההיסטוריה ועל חוזקם של גשרים אלו.

עוד על סוללת הרכבת התורכית: סמוך לכביש ניצנה עזוז, מתוכננת הצבתו של קרון רכבת על פסים כמוקד צפרות מטעם משרד התיירות, מעשה אשר ישדרג נראות ושמירת סוללת הרכבת באזור.

למעוניינים (מומלץ), יום עיון למורשת אדריכלות הברוטליסטית (בנייה בבטון חשוף) בבאר שבע, יום ה' 30.5.2013 בבנין עיריית באר שבע.

עד כאן לקט פיאה ושכחה.

הגשר המשוקם על נחל בארותיים

גשרי פריזר כביש 3

"בהסתכלי עליו נדמה לי שהוא מתבייש, מתכווץ, הופך לקטן יותר מדי רגע שעובר. כן, אז הוא היה גדול, לפחות במשמעות שלו כיעד לשני צבאות, מאחוריו עוברות מאות מכוניות, הנושאות בקרבן אלפי אנשים בשעה. איש מהן אינו יודע שהוא חולף כאן ליד ההיסטוריה. לא פעם יש בתוכי הרצון השובבי לעצור מכונית ולומר ליושביה: אנא הקדישו לגשר ולו דקה אחת, משום שברגע הקשה הוא לא קרס, לא התנפץ ושמר על הקשר גשר חיוני בינינו לבין הנגב כולו. אפילו שלט קטן שבקטנים - אין לידו. הכושי עשה את שלו. העולם כמנהגו נוהג ונע הלאה. הגשר נכלם והתכווץ עוד יותר. עתה ברור מדוע הוא נראה לי קטן ומכווץ". (ציטוט מתוך סיפרו של עודד נגבי 'הייתי חבלן', ע"מ 101. עודד היה חבלן בגדוד 53 בגבעתי תש"ח).

"גשר הקשתות" נמצא בשדות, על נחל לכיש בכביש 3 הישן ליד מרכז שפירא. צמוד לכביש המהיר הנוכחי מאשקלון לקרית מלאכי. סיפורו של הגשר מרתק וברצוני לספר את סיפורו. כביש מספר 3 מאשקלון לקרית מלאכי והמשכו - עד לירושלים.

ראשיתו, על הדרך שנסללה מעזה ללטרון בשנת 1915, ביוזמת השלטונות התורכים על ידי קבלנים יהודים וביניהם מאיר דיזינגוף מי שהיה ראש עיריית תל אביב, כהכנה למלחמת העולם הראשונה. באזור שבין קיבוץ משואות יצחק לכפר ורבורג היו עד למלחמת העצמאות בתש"ח שלושה כפרים ערבים:

* 'סואפיר אל שמאליה'
באזור שדות כפר ורבורג
כיום.

* 'סואפיר אל ערביה'
הגבעה בין משואות יצחק
למרכז שפירא.

* 'סואפיר אל שרקיה'
באזור ישיבת "אור עציון"
ובית ספר "שפיר".

גשר הקשתות נחל לכיש בשטפון - צילום חנן אריאל

ליד גשר הקשתות, שעדיין לא היה קיים, עברה מסילת הרכבת התורכית. מסילת ברזל מעזה לאזור כפר מנחם של ימינו, שנועדה להובלת גייסות התורכים שהגנו על עזה וניסו לבלום את הבריטים שעמדו בשערי הארץ.

במקום הזה, לפני 95 שנה באמצע נובמבר 1917, דהרו מאה פרשים אוסטריים מחטיבת הרכיבה האוסטרלית ולקחו בשבי מאה קרוונות הספקה תורכים ושלוש מאות חיילים. מלבד מסילת ברזל, באזור הלולים, מול מרכז שפירא היה קיים שדה תעופה גרמני אשר סייעו לתורכים.

ב 21 בנובמבר 1917, בזמן המתקפה הבריטית לעבר ירושלים, קבע הגנרל אלנבי את מפקדתו בסואפיר אל ערביה, מול מרכז שפירא.

לפני כ- 80 שנה, בשנת 1933, מייסדי באר טוביה חיפשו פרנסה נוספת. הם גייסו את זאב פריזר אשר התמחה בבניית גשרים, במסגרת עבודתו במחלקת העבודות הציבוריות

הבריטית, וביקשו ממנו לבנות גשר על נחל גוברין וגשר על נחל לכיש. מע"צ הבריטי יזמו את הגשרים לטובת הצבא ופנו לזאב פריזר שיתכנן.

משפחת פריזר גרה בבאר טוביה 6 שנים.

גשר פריזר נחל גוברין

כמה מילים על זאב פריזר ז"ל, נולד בשנת 1898 בבסרביה, בשנת 1920 עלה עם רעייתו לארץ ישראל מאנשי העליה השלישית. אביו של חבר הכנסת לשעבר גדעון בן ישראל. מאז עלייתו ארצה הקדיש עצמו זאב פריזר לבניין הארץ ולביטחונה. נפטר ב 1979 בגיל 81 בירושלים. המהנדס זאב פריזר הקים בשנות השלושים "גשר פריזר" ואת "גשר הקשתות".

גשר פריזר על נחל גוברין

על הכביש הישן בין מושב שפיר למושב אביגדור בליל 17-18 במאי 1948, כח גבעתי מניח מטענים, חביות דלק ומוקשים תחת הגשר. הכח שארב בפרדס הסמוך, קיבל פקודה לפוצץ את הגשר בעת שהרכבים הראשונים של טור הצבא המצרי יעלו עליו. באמצע הלילה התקרבו שתי משאיות ופיצוץ הגשר נמנע בזכות הלוחמת אילנה בן יהושע מבאר טוביה, אשר שמעה והתעקשה שמהמשאיות עולה קול בכי של תינוק. ואכן הסתבר כי אלו משאיות שהבריחו את ילדי קיבוץ נגבה ושרק בזכותה ניצלו מהפיצוץ.

שושנה ליטבק, אימה של מאשקה מנגבה, היתה בהריון מתקדם איתה, עקב ההריון המתקדם

פונתה שושנה מן המשק עם שאר הנשים והילדים ונסעה במשאית באותו לילה גורלי ודרמטי. לולא קלטה אילנה את בכי התינוק ועצרה את פיצוץ הגשר, מאשקה לא היתה כיום סמנכ"לית גד"ש דגנים. הגשר כיום אינו בשימוש, אך ניתן להבחין בו מהכביש הראשי.

מראה מעל גשר פריזר נחל גוברין

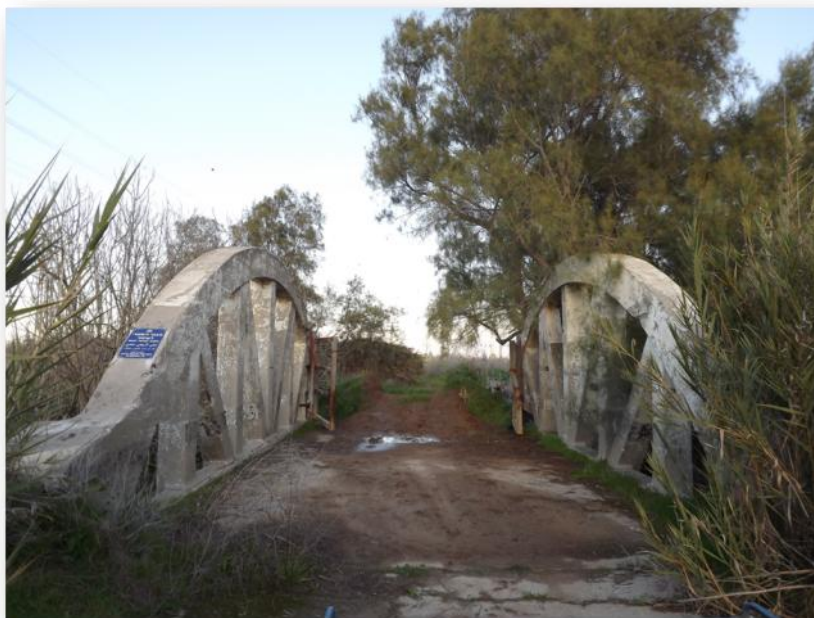
גשר הקשתות

גשר הקשתות או בשמו הנוסף גשר הסואפירים, על שמם של שלושת הכפרים שהיו בקירבת מקום. גשר בטון יפיפה במראהו ומעניין. מוקף עצי אשל ותאנים אורכו 20 מטרים, רוחבו 5 מטרים. הגשר צר ואפשר לשני רכבים קטנים לעבור לרוחבו כשהם צמודים זה לזה ונוסעים באיטיות. כאמור, הוקם הגשר בסביבות אמצע שנות השלושים. גשר הקשתות וגשר פריזר היו גשרים חיוניים אשר חיברו את מרכז הארץ עם הנגב.

פעמיים עמד גשר הקשתות בפני סכנת פיצוץ והריסה. בפעם הראשונה עודד נגבי, חבלן גדוד 53 של גבעתי תש"ח עמד לפוצץ את הגשר, כדי למנוע התקדמות של המצרים, אך קיבל פקודה לא לפוצץ את הגשר, מחשש שדווקא חיילנו יהיו אלו שיפגעו כאשר יעברו באותו רגע על הגשר. בפעם השנייה, ניסיון של כח מצרי לפוצץ את הגשר. לילה אחד המצרים הצליחו להתגנב בהסתר עם מטעני חומר נפץ ופעלו באין מפריע מתחת לגשר. למרבה המזל והנס, התרחשה תקלה, עקב חומר נפץ פגום אשר היה בראשות קצין החבלה המצרי. הגשר נסדק ולא נהרס. למחרת שלחו פועלים לתקן את הנזק. לא רחוק מגשר הקשתות, ליד הגשר הישן של "נחל דגנים" שכנה במלחמת העצמאות במקום המפקדה של גדוד 51. היא נקראה בפי הלוחמים: "הוטל דה בריג", על שם התנאים הלא נוחים של מעביר המים ולכן נקרא בציניות הוטל.

בשנת תש"ט 1949 לאחר שחזרו החברים מהשבי, משואות יצחק עולה מחדש על הקרקע באדמות שפיר בקירבת גשר הקשתות. כעבור שנה החברים מקימים את הישוב על הגבעה הסמוכה. בשנת 1952 מוקמת בסמוך לגשר החווה החקלאית "דגנים" בראשותו של צבי סווט ז"ל. החווה מתפרקת כעבור 5 שנים בשנת 1957. ב 1958 מוקם במקום הישוב מרכז שפירא. בחורף בימי גשם סוערים נחל לכיש היה מציף את הגשר מהסיבה שהגשר נמוך. עד לפני 20 שנה נסעו רכבים על הגשר. היות והגשר צר, תנועת הרכבים היתה נעצרת ומזדחלת באזור הוא לא

התאים לצרכים של שנות התשעים. מע"צ סלל בסמוך לגשר הקשתות ולגשר הפריזר כביש מהיר וגשרים חדשים והתנועה זרמה. אחר סלילת הכביש החדש הייתה כוונה להרוס את גשר הקשתות אך כוונה זו ירדה מהפרק. במקום אשר ידע בעבר תנועה וחשיבות אסטרטגית, יש כיום עזובה ועשבייה. ניתן להגיע לגשר דרך השדות של הקיבוץ, לא רחוק מהלולים או דרך מרכז שפירא.

גשר הקשתות נחל לכיש

ישראל זיסק, נאמן שימור
משואות יצחק

חלקת צמחי מורשת בגן לאומי אשקלון

"גיניא דאשקלון" (ברייתא דתחומין).

אשקלון הייתה ללא ספק עיר מסחר פורחת בגנים, בוסתנים וחקלאות ענפה, לאורך כל שנותיה עד חורבנה במאה ה - 13.

בגן לאומי אשקלון הוקצתה חלקה כאתר היסטורי לסיור בחיק טבע ראשוני, וכאתר לשימור על ידי תלמידים. זו חלקה ייחודית לצמחייה בעלת אפיון אשקלוני - היסטורי: בצלצל אשקלוני, כופר אשקלוני וגפן-בר. בנוסף: עראף דביק, השקמה ועצי ארץ ישראל - משבעת המינים.

בצלצל אשקלוני

בצלצל אשקלוני - בצלי שאלוט באנגלית

הבצל הוא אחד מצמחי התרבות העתיקים ביותר ובתקופה מצרית קדומה אף שמש כצמח קדוש הוא מוזכר גם במקרא. באשקלון התפרסם בעת העתיקה מין של בצל משובח וטעים שנקרא על שם העיר. אבי הבוטניקה היווני תאופרסטוס ציין כי אשקלון הצטיינה ביצוא בצלים משובחים, קטנים ומתוקים. ההיסטוריון הרומי פליניוס (23 – 79 לסה"ג) סיפר כי נודעו ביוון בצלים רבים והבצל האשקלוני היה המפורסם שביניהם. הבצל האשקלוני התפרסם כנראה במערב בעקבות מסעות הצלב וזכה לשמות כמו, שָאָלוּט באנגלית. אשקלון נחשבה כנווה מדבר בזכות צמחייתה העשירה, וייצאה את תוצרתה לרחבי אזור הים התיכון ומעבר לו, בפרט את הבצל המוכר כיום כִּסְקָלִיוֹן (Scallion).

שיח הכופר

הכופר מוזכר ברשימת הבשמים בשיר השירים (א', 14) הוא הובא לארץ ישראל ממצרים ופרחיו שמשו ליצירת בושם ידוע. בארצות המזרח הוא ידוע כחָנָה, אשר שמשה בתקופת הפרעונים לצביעת ציפורניים ונשים השתמשו בו לצביעת כפות הרגליים, כפות הידיים והשיער. צבע הכופר נעשה מן העלים שיובשו וכותשו לאבקה שהופכת למשחה.

לעלי הכופר המומסים בשמן יוחסו תכונות רפואיות – "משחא דכופרא" - כאמצעי ריפוי שונים. היוונים קבעו כי הכופר האשקלוני וזה הגדל בקאנופיס על גדות הנילוס, הם המשובחים ביותר. זרעי הכופר היו מורתחים בשמן זית ואחר כך כותשים אותם ואורזים לצרכי מסחר. נעשה שימוש רב-תכליתי בעלים, בפרחים ובפירות ששימשו כבושם, כתרופה

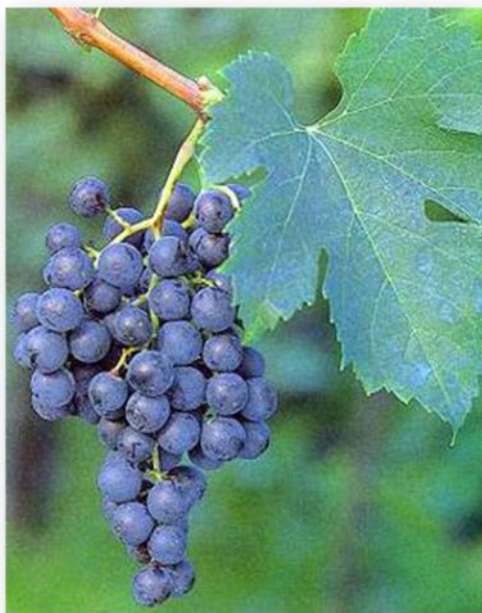

שיח הכופר

וכחומר קוסמטי וייצור הכופר ומכירתו היו רווחיים מאד והיוו מקור הכנסה לרבים מתושבי אשקלון.

גפן בר אשקלונית

שתי ערי המסחר המצליחות ביותר בארץ ישראל בתקופה הביזנטית היו עזה ואשקלון גם בזכות יינן המשובח. היין היה מוצר היצוא החשוב ביותר של אשקלון ומופיע גם בפפירוסים ממצרים. יינות אשקלון הגיעו במאות החמישית עד השביעית למערב אירופה והוגשו לשולחנות שועים ורוזנים. במערת הקבורה של אחד מעשירי העיר בן המאה השלישית או הרביעית לספירה, מתוארת תמונת בציר עם סל ענבים ועל הקירות צוירו שריגי גפן. שרידי גתות נמצאו בחלקים רבים של העיר, במיוחד באחוזה הביזנטית שבצפון- מזרחה של אשקלון "אחוזה המיל השלישי". עדות לתפוצה הרחבה של היין האשקלוני הם כדי החרס

גפן בר אשקלונית

(אמפורות) המכונים "קנקני עזה" או "קנקני אשקלון", ששמשו להובלת היין בספינות ונתגלו בארצות הים התיכון ובאירופה. הרב אסולין מקרית גת, יינן וחוקר תולדות היין, פרופ' עמוס הדס ממכון וולקני, ד"ר יגאל ישראל, מנהל מרחב הדרום ברשות העתיקות, נחשון סנה מקיבוץ גת ואחרים חברו כדי לחקור את הנושא. עיקר תשומת ליבם מוקדש ללבו של אזור היין העתיק של אשקלון. באזורנו ישנו שילוב ייחודי בין גפן הבר המבוגרת לעץ השקמה העתיק. זן כזה של הגפן המעסיק את החוקרים, הוא בעל ענבים שחורים-אדומים, בעל עצמה וזיהויו כמעט הושלם כזן ייחודי לאזורנו.

עראף דביק (גופנן דביק)

מקור השם העברי נגזר מהשם עירף, שמו הערבי של עראף המדבר. הסוג מונה כ-280 מיני שיחים ועצים. בארץ גדל רק עוד מין אחד – עראף המדבר בסביבות עין גדי.

הפרי - בית גלעין בעל ציפה בשרנית ודביקה בצבע אדום-חום בהיר. בעונת ההבשלה מתכסה העץ בשפע של פירות. אלו נאכלים על-ידי

ציפורים המפיצות את הזרעים. במקורות לא נשתמר העץ בשם זה, ויש לזהותו עם הצמח "גופנין" הנזכר במשנה. במקורות המקרא

והתלמוד עדויות רבות על ציד ציפורים בדרכים שונות. את אחת מדרכי הצייד הסביר רש"י, ממפרשי התלמוד: "מושיבין נסר קטן בראש קנה (של ענף) ונותנין עליו דבק והעוף ושב עליו ונדבק". נראה כי מדובר בדבק שהופק מן הפרי. שיטה זו משמשת עד היום לציד ציפורי שיר בקפריסין.

בחפירות הארכיאולוגיות שנערכו בתל אשקלון נמצאו גלעינים מפוחמים של העראף הדביק, המתוארכים למאות השמינית-עשירית לספירה. בממצא זה יש, ככל הנראה, עדות לניצול פירות העראף הדביק לציד ציפורים.

עראף דביק

את החלקה ההיסטורית הכשירו וילוו עובדי גן לאומי אשקלון על פי הנחיות והמלצות של ד"ר רינה קמינצקי ממכון וולקני וד"ר רוס פיטרס מחברת "הזרע" שילוו אקדמית את מיזם גידול הבצלצל האשקלוני, במגמה "להחזיר את הגלגל אחורה", משמע, שיחזור גידול הבצלצל ההיסטורי. ד"ר סימה כגן ממכון וולקני מסייעת בכל הקשור לגידול הכופר. נחשון סנה וד"ר יגאל ישראל מלווים את תהליך גידול הגפן האשקלונית.

את המיזם הזה מלווה קבוצה נבחרת מקרב תלמידי בית הספר מקיף ה' "דרכא", במסגרת אימוץ אתר היסטורי, שיהיו הצוות החוקר את גידול הבצלצל, הכופר והגפן ברמה אקדמית.

גד סובול - היסטוריון ונאמן שימור אתרי מורשת

ד"ר אבי ששון - המכללה האקדמית אשקלון

אתר נעלם

מוזיאון בית היוצר נווה זוהר

גבוה, מעל הישוב נווה זוהר עומדת בודדה, שממה, נטושה ועזובה יצירת פאר של האדריכל שמואל מסטצ'קין ז"ל - מוזיאון בית היוצר.

יהודה אלמוג (קופלביץ) ז"ל, איש ה"פלוגה המקובצת" אשר פעלה ועבדה במחנה חברת האשלג בסדום בשנות ה-30 וה-40 שימש עד אמצע שנות ה-60 כראש המועצה הראשון של מועצה אזורית תמר. בתחילת שנות ה-60 פנה יהודה אלמוג לאדר' שמואל מסטצ'קין, אדריכל אשר פעל והשאיר חותמו בתנועה הקיבוצית וההתיישבותית.

מסטצ'קין תכנן מתחם שלם: את מוזיאון בית היוצר, אכסניה הצמודה לו בתוואי קרקע יורד ומבני מגורים לעובדי מפעלי ים המלח. כך הוקם במקום היישוב הקהילתי נווה זוהר.

מסטצ'קין סיים את
בי"ס לאדריכלות
באוהאוס בגרמניה.
השפעת הבאוהאוס
ניכרת בעבודתו של
מסטצ'קין בנווה זוהר.

רוצים באוהאוס? בואו
לנווה זוהר!

חומרי הבנייה בכל
המתחם - בטון חשוף
ואבנים מקומיות לא
מסותתות המוטמעות
בבטון.

מבני המגורים המקוריים לעובדי מפעלי ים המלח

שלושה מוקדים היו אמורים להיבנות כמרכזי מורשת: בית היוצר בנווה זוהר למורשת חברת האשלג ומפעלי ים המלח; מרכז מורשת למרגלות מצדה; מרכז מורשת ללימודי טבע והיסטוריית ים המלח (המרכז היחיד שלא הוקם בסופו של דבר).

שלמה דרורי, מוותיקי מפעלי ים המלח (מלחין השיר - את חכי לי ואחזור), לקח על עצמו והיה הרוח החיה בתפעול מוזיאון בית היוצר. התכנים הראשונים והעיקריים היו, המחשת תהליכי הפקת המינרלים מים המלח והשימוש בהם. למעשה שימש כמרכז המבקרים של מפעלי ים המלח.

סירתו של מולינה כשהוצגה במוזיאון - צילום אסף מדמוני

מאוחר יותר צורפה למטרת תצוגה סירתו של תומאס האורד מולינה, קצין ימיה בריטי אשר שט בירדן, מהכנרת לים המלח באמצע המאה ה-19 בסירת עץ.

על שמו של תומאס האורד מולינה נקראת הכף הדרומית של הלשון - **כף מולינה**, (ע"ש ראשון חוקרי ים המלח כריסטופר קוסטיגן נקראה הכף הצפונית **כף קוסטיגן**).

על מרפסת המבנה, אשר השקיפה נוכח ים המלח (אז היה כימה ולא כבריכת אידוי), הוצג שולחן ועליו תבליט מרשים של אזור ים המלח, להמחשת מבנה והיווצרותו של השבר הסורי אפריקני.

הכניסה למוזיאון, הוליכה דרך מעלה שיפועי הסובב את המבנה עד למרפסת. במבנה המוזיאון היתה קיימת ספרייה ואולם כינוסים. סירת תומאס מולינה אשר הוצגה תחילה ברחבת המוזיאון, אחר שריפת מרכבת מונטפיורי בירושלים הועברה אל המבנה פנימה.

מוזיאון בית היוצר בהיותו פעיל - צילום אסף מדמוני

מבנה המוזיאון והאכסניה בתוואי הקרקע יורד - 2012

בשנת 2001, עזב שלמה דרורי את תפעול המוזיאון ואסף מדמוני מנאות הכיכר החליף אותו כמנהלו של המוזיאון. משום מה, עקב צמצום ימי ושעות הפעילות, החל המוזיאון לגווע, המקום שופץ אמנם אך לאורך זמן התמהיל לא החזיק מעמד, שוד וביזה לא פסחו על המוזיאון. סירתו של מולינה וכן חומר וציוד בעל ערך הועברו למפעלי ים המלח. מוזיאון בית היוצר נזנח ונעזב, יזמים באו והלכו, תכניות נרקמו אך המבנה אט אט גווע וכך הוא מצבו כיום.

על פי חומר שנאסף מאסף מדמוני, נאות הכיכר - קיץ 2012

שולחן התבליט במרפסת המוזיאון - 2012

סירתו של מולינה כשהוצגה ברחבת הכניסה - צילום אסף מדמוני

רחבת הכניסה למוזיאון - 2012